

TRƯỜNG ĐẠI HỌC VĂN HOÁ HÀ NỘI
KHOA VĂN HOÁ DÂN TỘC THIỂU SỐ

**HÔN NHÂN CỦA NGƯỜI DAO TIỀN
Ở XÃ HIỀN LƯƠNG, HUYỆN ĐÀ BẮC, TỈNH HÒA BÌNH**

**KHOÁ LUẬN TỐT NGHIỆP CỬ NHÂN
NGÀNH VĂN HOÁ DÂN TỘC THIỂU SỐ**

Sinh viên thực hiện : NGUYỄN ĐỨC TRỊ, VHDT 16B

Giảng viên hướng dẫn : TH.S. VŨ THỊ UYÊN

HÀ NỘI - 2014

LỜI CẢM ƠN

Để có thể hoàn thành bài Khóa luận tốt nghiệp, em xin được gửi lời cảm ơn chân thành, sâu sắc tới các Quý thầy cô Khoa Văn hóa dân tộc thiếu số đã ủng hộ, góp ý giúp em hoàn thành đề tài của mình.

Em cũng xin gửi lời cảm ơn chân thành, lời tri ân sâu sắc tới Thạc sĩ Vũ Thị Uyên đã hướng dẫn, chỉ bảo và tận tình giúp đỡ em trong suốt quá trình từ việc tìm hiểu, lựa chọn đề tài đến việc khảo sát thực địa, nghiên cứu và hoàn thiện bài luận tốt nghiệp.

Ngoài ra, em cũng xin gửi lời cảm ơn chân thành đến với chính quyền địa phương và người dân ở xóm Ngù, xã Hiền Lương, huyện Đà Bắc, tỉnh Hòa Bình đã nhiệt tình giúp đỡ, tạo điều kiện cả về cơ sở vật chất lẫn tinh thần trong suốt quá trình em thực hiện đề tài này.

Em xin chân thành cảm ơn!

Sinh viên

Nguyễn Đức Trí

MỤC LỤC

MỞ ĐẦU	1
Chương 1: KHÁI QUÁT VỀ NGƯỜI DAO TIỀN Ở XÃ HIỀN LƯƠNG, HUYỆN ĐÀ BẮC, TỈNH HÒA BÌNH	12
1.1. Khái quát chung về xã Hiền Lương	12
1.1.1. Khái quát về điều kiện tự nhiên của xã Hiền Lương.....	12
1.1.2. Điều kiện kinh tế - xã hội	14
1.2. Người Dao ở xã Hiền Lương.....	15
1.2.1. Tên gọi, nguồn gốc và lịch sử tộc người.....	15
1.2.2. Đặc điểm dân số và phân bố dân cư.....	16
1.2.3. Đặc điểm về xã hội.....	17
1.3. Đặc điểm văn hóa của người Dao Tiền ở Hiền Lương	18
1.3.1. Văn hóa mưu sinh.....	18
1.3.2. Văn hóa vật chất.....	20
1.3.3. Văn hóa tinh thần	22
Tiểu kết chương 1	24
Chương 2: HÔN NHÂN CỦA NGƯỜI DAO TIỀN Ở HIỀN LƯƠNG TRONG XÃ HỘI TRUYỀN THỐNG	25
2.1. Quan niệm và nguyên tắc trong hôn nhân	25
2.1.1. Quan niệm về hôn nhân.....	25
2.1.2. Nguyên tắc trong hôn nhân	27
2.1.3. Cư trú sau hôn nhân.....	28
2.2. Tiêu chuẩn chọn vợ, chọn chồng, con dâu, con rể	29
2.2.1. Tiêu chuẩn chọn con dâu, con rể.....	29
2.2.2. Tiêu chuẩn của trai gái trong chọn lựa bạn đời.....	30
2.3. Chuẩn bị cho đám cưới	31
2.3.1. Chuẩn bị lương thực, thực phẩm.....	31
2.3.2. Chuẩn bị về trang phục.....	32
2.3.3. Chuẩn bị sính lễ và quà tặng	33
2.3.4. Mời người thực hiện các nghi lễ	34
2.4. Cưới xin truyền thống của người Dao Tiền ở Hiền Lương.....	35
2.4.1. Lễ ăn hỏi (Nải xía).....	35
2.4.2. Nghi thức trong đám cưới (Chầu tiên cha).....	37
2.4.3. Nghi thức sau đám cưới (Lại mặt -Thổ niên xeng).....	47
2.5. Nét đẹp trong hôn nhân truyền thống của người Dao Tiền.....	48

2.5.1. Hôn nhân của người Dao Tiền mang tính giáo dục cao	48
2.5.2. Bảo tồn văn hóa truyền thống	49
2.5.3. Tinh thần cố kết cộng đồng	50
Tiểu kết chương 2	51
Chương 3: HÔN NHÂN CỦA NGƯỜI DAO TIỀN Ở XÃ HIỀN LƯƠNG HIỆN NAY	52
3.1. Biến đổi trong hôn nhân của người Dao Tiền	52
3.1.1. Quan niệm và nguyên tắc trong hôn nhân.....	52
3.1.2. Tiêu chuẩn chọn vợ, chọn chồng.....	53
3.1.3. Trang phục.....	54
3.1.4. Âm thực	55
3.1.5. Biến đổi về sinh lễ.....	56
3.1.6. Quy mô tổ chức lễ cưới	57
3.1.7. Một số biến đổi khác	58
3.2. Vấn đề đặt ra trong hôn nhân của người Dao ở xã Hiền Lương	61
3.2.1. Thách cưới, sinh lễ	61
3.2.2. Quy mô, thời gian tổ chức.....	61
3.2.3. Hệ thống các nghi lễ.....	62
3.2.4. Độ tuổi kết hôn	63
3.2.5. Bảo tồn giá trị văn hóa truyền thống.....	64
3.2.6. Phát triển kinh tế.....	65
3.2.7. Vấn đề nghiên cứu văn hóa người Dao Tiền ở Hiền Lương trong tương lai..	66
3.3. Giải pháp, khuyến nghị bảo tồn và phát huy những giá trị trong hôn nhân của người Dao Tiền ở xã Hiền Lương hiện nay	67
3.3.1. Một số giải pháp	67
3.3.2. Một số khuyến nghị.....	72
Tiểu kết chương 3	76
KẾT LUẬN	77
DANH MỤC TÀI LIỆU THAM KHẢO.....	79
PHỤ LỤC	77

MỞ ĐẦU

1. Lý do chọn đề tài

Hôn nhân là một trong những thành tố quan trọng làm nên giá trị văn hóa trong phong tục tập quán của người Dao nói riêng và các dân tộc ở Việt Nam nói chung, góp phần làm phong phú cho kho tàng văn hóa dân tộc. Hôn nhân truyền thống của cộng đồng người Dao ở Việt Nam đã được nhiều nhà khoa học, nhà nghiên cứu các thế hệ sinh viên thuộc lĩnh vực văn hóa – xã hội cùng với các học giả trong và ngoài nước tìm hiểu. Tuy nhiên, những công trình nghiên cứu này mới chỉ tập trung vào nghiên cứu về những nhóm Dao có dân số đông, phân bố tập trung ở một số tỉnh: Hà Giang, Lào Cai, Tuyên Quang, Quảng Ninh, Yên Bái....

Tại tỉnh Hòa Bình có nhiều công trình nghiên cứu về văn hóa truyền thống của các tộc người thiểu số: người Mường, người Thái, người Hmông. Tuy nhiên, những công trình nghiên cứu về văn hóa của người Dao Tiền ở xã Hiền Lương trong đó có hôn nhân truyền thống ít được quan tâm.

Xóm Ngù xã Hiền Lương là nơi sinh sống của gần 400 người (chủ yếu là người Dao) chiếm 20% dân số của toàn xã. Người Dao ở nơi đây có đời sống văn hóa phong phú và đa dạng mang bản sắc riêng nhưng chưa được quan tâm nghiên cứu đúng mức.

Hiện nay quá trình hội nhập kinh tế, giao lưu văn hóa giữa các tộc người đã và đang làm cho văn hóa của người Dao Tiền ở xóm Ngù xã Hiền Lương có những biến động mạnh.

Trước những tác động của kinh tế, của giao lưu tiếp biến văn hóa Đảng và Nhà nước ta đã đề ra những đường hướng phát triển văn hóa trong tình hình mới: bảo tồn, phát huy những giá trị văn hóa truyền thống và tiếp thu tinh hoa văn hóa nhân. Xây dựng nền văn hóa Việt Nam theo hướng *dân tộc, khoa học và đại chúng* trong Đề cương văn hóa năm 1943. Xây

dựng nền văn hóa Việt Nam theo hướng tiến bộ được tiếp tục hoàn thiện trong các kì Đại hội của Đảng.

Vì những lý do trên, tôi xin được mạnh dạn được lựa chọn đề tài: **“Hôn nhân của người Dao Tiền ở xã Hiền Lương, huyện Đà Bắc, tỉnh Hòa Bình”** làm khóa luận tốt nghiệp của mình.

2. Lịch sử nghiên cứu vấn đề

Với dân số đứng thứ 9 trong tổng số các dân tộc ở nước ta, người Dao đã được sự quan tâm nghiên cứu của khá nhiều học giả trong và ngoài nước trên nhiều phương diện khác nhau kể cả văn hóa vật chất và văn hóa tinh thần.

Từ thời Phong kiến, nghiên cứu về văn hóa tộc người các dân tộc thiểu số ở Việt Nam đã được nhiều người thực hiện. Người đầu tiên đặt nền móng nghiên cứu về người Dao ở Việt Nam phải kể đến Nhà bác học Lê Quý Đôn (1726 – 1784). Trong tác phẩm: **“Kiến văn tiểu lục”** (1777), Lê Quý Đôn đã giới thiệu về phong tục, tập quán, địa bàn cư trú của người Dao. Công trình nghiên cứu của Lê Quý Đôn đã góp phần quan trọng vào việc định hướng nghiên cứu cho các đề tài tiếp sau.

Trong những năm gần đây, đã có rất nhiều công trình nghiên cứu về người Dao được công bố như: **“Người Dao ở Việt Nam”** (nhóm tác giả: *Bé Viêt Đăng, Nguyễn Viêt Tụng, Nông Trung, Nguyễn Nam Tiến*) đã đề cập khái quát vấn đề dân số, nguồn gốc lịch sử, các hình thái kinh tế, phong tục, tôn giáo, tín ngưỡng và phân loại các ngành Dao. Tác giả: *Vũ Quốc Khánh* với tác phẩm **Người Dao ở Việt Nam** đã có những cái nhìn khái quát về đời sống kinh tế, văn hóa, xã hội cũng như những nghi lễ quan trọng trong đời sống của người Dao.

Kết quả của cuộc Tổng điều tra dân số và nhà ở năm 2009 của Tổng cục thống kê cũng góp phần quan trọng vào việc khái quát về: địa bàn cư trú, phân bố dân cư, dân số, tín ngưỡng, tôn giáo của người Dao hiện nay.

Các thế hệ sinh viên của Khoa: Văn hóa Dân tộc Thiểu số cũng đã có rất nhiều công trình nghiên cứu về người Dao ở nước ta. Những công trình

nghiên cứu của các thể hệ sinh viên tập trung vào hai mảng: văn hóa truyền thống và những biến đổi trong xã hội hiện đại. Các công trình nghiên cứu tập trung nghiên cứu về: Lễ cấp sắc, lễ cưới, tang ma, trang phục, âm thực, gia đình... của người Dao.

Trong những năm gần đây, Viện Dân tộc học Việt Nam đã chọn xã Tu Lý, một xã vùng cao có đông người Dao ở huyện Đà Bắc để triển khai nghiên cứu. Các đề tài nghiên cứu tập trung vào lĩnh vực môi trường, dân cư, dân số và lao động, chuyển đổi cơ cấu kinh tế, biến đổi trong quan hệ hôn nhân, nhân học sức khỏe, tri thức địa phương trong phòng và chữa bệnh v.v.... Kết quả nghiên cứu được xuất bản thành sách "*Phát triển nông thôn miền núi và dân tộc trong thời kỳ chuyển đổi kinh tế*" của tác giả Trần Văn Hà (chủ biên) xuất bản năm 2007. Những nghiên cứu mới chỉ tập trung nghiên cứu về các vấn đề liên quan đến văn hóa, kinh tế - xã hội của người Dao ở xã Tu Lý. Phạm vi nghiên cứu của đề tài chưa được mở rộng ra các nhóm Dao khác trên địa bàn huyện. Các công trình nghiên cứu về: hôn nhân truyền thống, tang ma, lễ cấp sắc, lễ hội cùng với các nghi lễ liên quan đến chu kì đời người của người Dao ít được quan tâm tới.

Tại xã Hiền Lương, huyện Đà Bắc cũng đã có một số công trình nghiên cứu, tìm hiểu của một số tác giả về văn hóa truyền thống: *Phong tục cưới xin của người Mường ở xóm Mơ; Biến đổi sinh kế của người Mường ở xóm Ké*. Kết quả nghiên cứu cũng chỉ mới dừng lại ở tộc người Mường, ít có công trình nghiên cứu về người Dao và văn hóa của nhóm Dao Tiền ở xóm Ngù.

3. Mục đích và nhiệm vụ nghiên cứu

3.1. Mục đích nghiên cứu

Thông qua việc nghiên cứu, tác giả nhằm mục đích khẳng định những giá trị văn hóa trong hôn nhân truyền thống của người Dao Tiền ở xã Hiền Lương, huyện Đà Bắc, Tỉnh Hòa Bình, nhận thức đúng đắn hơn về hôn nhân, góp phần nâng cao hiệu quả công cuộc xây dựng đời sống văn hóa cơ sở.

3.2. Nhiệm vụ nghiên cứu

Để hiện thực mục đích nghiên cứu trên, đề tài đi sâu giải quyết những nhiệm vụ sau:

Tìm hiểu điều kiện sinh sống và đặc trưng văn hóa của cộng đồng người Dao Tiền ở xã Hiền Lương, huyện Đà Bắc, tỉnh Hòa Bình.

Khảo sát, nghiên cứu, điều tra tại thực địa về hệ thống các nghi lễ trong tập quán hôn nhân truyền thống của người Dao ở Hiền Lương. Tìm ra ý nghĩa, bản chất của các nghi lễ đó.

Nghiên cứu những biến đổi của các tập quán trong hôn nhân người Dao Tiền ở Hiền Lương hiện nay, chỉ ra những nguyên nhân của sự biến đổi.

Xác định những giá trị văn hóa đích thực trong hôn nhân của người Dao Tiền ở Hiền Lương; tìm kiếm khuyến nghị và giải pháp nhằm bảo tồn, phát huy những giá trị trong hôn nhân truyền thống của người Dao Tiền.

4. Đối tượng và phạm vi nghiên cứu

4.1. Đối tượng nghiên cứu

Đối tượng nghiên cứu chính của đề tài là hôn nhân truyền thống của người Dao Tiền ở xã Hiền Lương. Trong bài nghiên cứu, tác giả tập trung đi sâu vào nghiên cứu mối quan hệ hôn nhân đồng dân tộc của người Dao Tiền.

Hôn nhân truyền thống là những phong tục tập quán truyền thống được hình thành từ lâu đời và khá bền vững trong đời sống của người dân, bao gồm những yếu tố:

Quan niệm về hôn nhân;

Nguyên tắc trong hôn nhân;

Tiêu chuẩn chọn con dâu, con rể, chọn vợ, chọn chồng;

Các nghi lễ trong hôn nhân;

Tập quán sau hôn nhân (cư trú, lại mặt).

4.2. Phạm vi nghiên cứu

❖ Phạm vi về thời gian

Đề tài lấy mốc thời năm 1986 để đánh dấu sự chuyển tiếp, biến đổi trong: “*Hôn nhân truyền thống của người Dao Tiền ở xã Hiền Lương, huyện Đà Bắc, tỉnh Hòa Bình*” giữa truyền thống và hiện đại. Mốc thời gian 1986 đánh dấu một bước chuyển biến về văn hóa trong cộng đồng các dân tộc ở xã Hiền Lương. Năm 1986, hoạt động di dân tái định cư vùng lòng hồ thủy điện Hòa Bình được hoàn tất. Đây là khoảng thời gian người Mường, người Kinh chuyển đến sống gần với người Dao tạo ra sự giao thoa văn hóa giữa cộng đồng các dân tộc cùng chung sống.

❖ Phạm vi về không gian

Đề tài tập trung nghiên cứu, khảo sát về người Dao Tiền trong không gian của xóm Ngụ, xã Hiền Lương, huyện Đà Bắc, tỉnh Hòa Bình. Đây là địa bàn người Dao cư trú từ lâu đời và tập trung số lượng lớn nhất trong toàn xã.

5. Phương pháp nghiên cứu

Đề tài sử dụng phương pháp luận của chủ nghĩa Mác – Lê nin và tư tưởng Hồ Chí Minh. Đó là việc coi Đó là việc coi hôn nhân của người Dao Tiền ở xã Hiền Lương và sự thay đổi của nó, là hệ quả tất yếu của sự tương tác giữa con người với môi trường tự nhiên, xã hội. Những lý giải phân tích các vấn đề liên quan đến hôn nhân của người Dao Tiền ở Hiền Lương đều dựa vào quan điểm trên. Cũng như các hiện tượng khác, hôn nhân của người Dao Tiền luôn luôn vận động biến đổi để thích ứng với sự thay đổi của môi trường sinh thái và văn hóa tộc người.

Phương pháp Điền dã dân tộc học là phương pháp chủ đạo của đề tài, với các kỹ thuật: ghi chép, phỏng vấn, quan sát, chụp ảnh, Thông qua nhiều đợt đi thực tế tại địa bàn nghiên cứu, tiếp xúc với nhiều người khác

n nhau, chúng tôi tìm ra được những quan niệm; nguyên tắc; tiêu chuẩn chọn vợ, chọn chồng; những nghi lễ trong hôn nhân của người Dao Tiền ở xã Hiền Lương. Chỉ ra được những biến đổi trong cưới xin và những nhìn nhận của người Dao về hôn nhân của dân tộc mình.

Phương pháp nghiên cứu tài liệu thứ cấp: Nghiên cứu, tìm hiểu những tài liệu sách, báo, tạp chí, các công trình khoa học,... có liên quan đến người Dao, văn hóa Dao và đặc biệt là hôn nhân của người Dao ở Việt Nam; người Dao ở tỉnh Hòa Bình; người Dao ở huyện Đà Bắc và người Dao Tiền ở xã Hiền Lương. Từ những nghiên cứu so sánh được sự khác biệt trong tập quán hôn nhân, truyền thống văn hóa, những tập tục truyền thống của người Dao.

Ngoài ra, đề tài còn được thực hiện dựa trên cơ sở của phương pháp phân tích, so sánh để tìm ra được những tác động của điều kiện tự nhiên, kinh tế xã hội đến văn hóa truyền thống của người Dao. Từ kết quả của việc phân tích, so sánh các hiện tượng nêu lên được ý nghĩa của các nghi lễ trong hôn nhân truyền thống, những điểm tích cực và hạn chế trong hôn nhân truyền thống của người Dao Tiền ở xã Hiền Lương.

6. Đóng góp của đề tài

Khóa luận cung cấp nguồn tài liệu cần thiết giúp các nhà quản lý địa phương có thêm cơ sở lý luận và thực tiễn trong hoạch định chính sách phát triển kinh tế, văn hóa – xã hội. Đề ra giải pháp để bảo tồn và phát huy những giá trị văn hóa truyền thống của các dân tộc tại địa phương đặc biệt là đối với hôn nhân của người Dao Tiền.

Kết quả nghiên cứu có thể giúp người Dao có được cái nhìn khách quan về những giá trị văn hóa tích cực và hạn chế trong hôn nhân của dân tộc mình. Từ những nhìn nhận khách quan để có biện pháp bảo tồn, phát huy những giá trị văn hóa truyền thống, hạn chế những hủ tục trong hôn nhân của dân tộc mình.

7. Bố cục của đề tài

Ngoài những phần Mở đầu, Kết luận, Phụ lục, Danh mục tài liệu tham khảo, khóa luận được chia thành 3 chương chính:

Chương 1: Khái quát về người Dao Tiền ở xã Hiền Lương, huyện Đà Bắc, tỉnh Hòa Bình;

Chương 2: Hôn nhân của người Dao Tiền ở Hiền Lương trong xã hội truyền thống;

Chương 3: Hôn nhân của người Dao Tiền ở xã Hiền Lương hiện nay.

DANH MỤC TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. Trần Bình (2014), *Các dân tộc thiểu số ở Việt Nam*, Nxb. Lao Động, Hà Nội.
2. Bé Viết Đăng, Nguyễn Khắc Tụng, Nông Trung, Nguyễn Nam Tiên (1971), *Người Dao ở Việt Nam*, Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội.
3. Phan Hữu Dật (1995), *Một số vấn đề về dân tộc Việt Nam*, Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội.
4. Khổng Diễn (1995), *Dân số và dân số tộc người ở Việt Nam*, Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội.
5. Khổng Diễn (Chủ biên) (1996), *Những đặc điểm kinh tế - xã hội các dân tộc miền núi phía Bắc*, Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội.
6. Mạc Đường (1959), *Dân tộc Mán trong Các dân tộc thiểu số ở Việt Nam*, Nxb. Văn hoá thông tin.
7. Nguyễn Đăng Duy (2004), *Nhận diện văn hóa các dân tộc thiểu số Việt Nam*, Nxb. Văn hóa dân tộc, Hà Nội.
8. Vũ Quốc Khánh (2007), *Người Dao ở Việt Nam*, Nxb. Thông tấn xã, Hà Nội.
9. Nguyễn Đình Khoa (1983), *Các dân tộc ở Việt Nam*, Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội.
10. Nguyễn Thị Ngọc Lan (2011), *Biến đổi sinh kế của người Mường ở xóm Ké (Hiền Lương, Đà Bắc, Hòa Bình) từ sau tái định cư tới nay*, Khóa luận tốt nghiệp.
11. Ngô Văn Lê, Nguyễn Văn Tiệp, Nguyễn Văn Diệu (1999), *Văn hóa các dân tộc thiểu số ở Việt Nam*, Nxb. Giáo dục, Hà Nội.
12. Lưu Thị Khánh Ly (2002), *Tìm hiểu hôn nhân người Dao Đỏ, huyện Nguyên Bình, tỉnh Cao Bằng*, Khóa luận tốt nghiệp.
13. Nguyễn Thị Thanh Nga (2007), *Văn hóa truyền thống một số tộc người ở Hòa Bình*, Nxb. Văn hóa dân tộc, Hà Nội.

14. Quách Thị Phương Ngân (2011), *Phong tục cưới xin của người Mường ở xóm Mơ, xã Hiền Lương, huyện Đà Bắc, tỉnh Hòa Bình*, Khóa luận tốt nghiệp.
15. Lê Ngọc Thắng (Chủ biên) (1990), *Bản sắc văn hóa các dân tộc Việt Nam*, Nxb. Văn hóa dân tộc, Hà Nội.
16. Lê Ngọc Thắng, Lâm Bá Nam (1990), *Bản sắc văn hóa Việt Nam*, Nxb. Văn hóa dân tộc, Hà Nội.
17. Trần Ngọc Thêm (1995), *Cơ sở Văn hóa Việt Nam*, Nxb. Trường Đại học Tổng hợp Thành phố Hồ Chí Minh.
18. Ngô Đức Thịnh (2000), *Trang phục cổ truyền các dân tộc Việt Nam*, Nxb. Văn hóa dân tộc, Hà Nội
19. Đỗ Quang Tụ (2010), *Người Dao trong cộng đồng dân tộc Việt Nam*, Nxb. Văn hóa dân tộc, Hà Nội.
20. Nguyễn Khắc Tụng (1988), *Nhà ở cổ truyền các dân tộc Việt Nam*, Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội.
21. Nguyễn Khắc Tụng, Nguyễn Anh Cường (2004), *Trang phục của người Dao ở Việt Nam*, Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội.
22. Nguyễn Khắc Tụng, Nguyễn Anh Cường (2011), *Trang phục cổ truyền của người Dao ở Việt Nam*, Nxb. Văn hóa thông tin, Hà Nội.
23. Tần Lao U (2004), *Tín ngưỡng dân gian của người Dao ở huyện Sìn Hồ, tỉnh Lai Châu*, Khóa luận tốt nghiệp.
24. Vũ Thị Uyên (2008), *Biến đổi trong hôn nhân và ảnh hưởng của nó tới văn hóa gia đình người Dao Quần Chẹt ở xã Ba Vì, huyện Ba Vì, tỉnh Hà Tây*, Khóa luận tốt nghiệp.
25. Lê Trung Vũ (2000), *Nghi lễ vòng đời người*, Nxb. Văn hóa dân tộc, Hà Nội.